

Agenda Religieus Erfgoed

Gemeente Nijmegen

Maart 2019

Samenvatting

Voor u ligt de Agenda Religieus Erfgoed, en een beschrijving van het proces dat daartoe heeft geleid. De Agenda Religieus Erfgoed bevat aanbevelingen en actiepunten voor een goede omgang met religieus erfgoed in onze gemeente voor de komende jaren.

Religieus erfgoed is belangrijk voor de identiteit van Nijmegen. Inwoners van een wijk zijn vaak erg aan “hun” kerk gehecht, zelfs wanneer ze zelf geen diensten bijwonen. Ook bijvoorbeeld het geluid van de kerkklokken wordt als vertrouwd en prettig ervaren. Al met al dragen kerkgebouwen bij aan de leefbaarheid van een wijk. De komende jaren zullen echter steeds meer kerken hun functie gaan verliezen. Parochies fuseren of zijn al gefuseerd en kunnen niet meer voor het onderhoud voor alle kerken zorgen, waardoor ze genoodzaakt zullen zijn om kerkgebouwen te koop te zetten. Om de bijzondere gebouwen voor de stad te behouden, vinden wij het van belang om een rol in te nemen in dit proces. Om te kunnen bepalen welke rol we willen en kunnen innemen hebben we de afgelopen maanden het religieus erfgoed in Nijmegen in kaart gebracht, veel waardevolle gesprekken gevoerd met alle eigenaren en andere betrokken partijen, en uiteindelijk onze bevindingen opgeschreven en omgevormd naar actiepunten. Die actiepunten vormen de Agenda Religieus Erfgoed.

Wat bij het proces vooral naar voren kwam was dat het simpelweg maken van contact een van de belangrijkste onderdelen was. Onze aandacht werd zeer gewaardeerd, en een van de actiepunten is daarom om in de komende tijd te blijven investeren in het onderhouden en verdiepen van die relaties. Daarnaast blijken vooral vergrijzing en, in iets mindere mate, financiële moeilijkheden voor toekomstige problemen bij kerkeigenaren te zorgen. Ook zouden veel kerken graag (weer) een meer verbindende plek in de wijk innemen. Met die kennis willen we gaan onderzoeken waar op termijn kerkgebouwen vrijkomen en te ondersteunen bij het koppelen van functies. Dat laatste kan bijvoorbeeld door wijkcentra of aanwezige maatschappelijke organisaties in contact te brengen met kerkgenootschappen. Ook hoge energierekeningen zijn een grote zorg bij veel kerkeigenaren. Verduurzamingsscans of tips voor makkelijk in te voeren aanpassingen kunnen helpen daar beter mee om te gaan.

Als vervolg op de Agenda willen we een visie op religieus erfgoed opstellen. Daarin zal een meer gedetailleerd overzicht van de aanwezige kerken, met een evaluatie van hun situatie, opgenomen worden en beleidskaders die we willen naleven rondom religieus erfgoed. Elke kerk is uniek en elke situatie zal maatwerk vragen, maar met enkele algemene richtlijnen weten alle partijen beter waar ze aan toe zijn. Op die manier kunnen we als gemeente een beleid voeren waarbij niet per situatie geïmproviseerd moet worden, maar alle losse delen bijdragen aan een passende ontwikkeling van de stad.

Inhoudsopgave

Samenvatting	2
Inhoudsopgave	3
Inleiding	4
Probleemstelling	4
Doel agenda	5
Afbakening	5
Belang religieus erfgoed	5
Geschiedenis geloven in Nijmegen	6
Landelijke ontwikkelingen	8
Proces tot de agenda	9
Inventarisatie	9
Contact met eigenaren	9
Bevindingen	10
Stand van zaken in Nijmegen	10
Problematiek	10
Types situaties	11
Terugkerende onderwerpen	12
Stand van zaken kerkgenootschappen	13
Agenda Religieus Erfgoed	14
Acties nabije toekomst	14
Financiën	16
Conclusie	17

Inleiding

Religieus erfgoed is belangrijk voor de identiteit van Nijmegen. Nijmegen is een stad met een rijke religieuze geschiedenis. In het verleden kende onze stad ontzettend veel religieuze gebouwen. Veel van deze gebouwen zijn inmiddels gesloopt, maar toch kennen we nog een flink aantal religieuze plaatsen die herinneren aan dit bijzondere religieuze verleden: kerken, kloosters en andere verwante gebouwen en objecten, zoals begraafplaatsen en onderwijsinstellingen. Zowel qua uitstraling, als voor de sfeer en het gevoel dragen die gebouwen sterk bij aan de leefbaarheid van onze wijken. Wij zien het als gemeente Nijmegen als onze taak om daar in elk geval aandacht aan te besteden.

Probleemstelling

In de gemeente Nijmegen staan op dit moment 28 dienstdoende kerken, waarvan er 19 beschermd zijn als monument. Gezien de landelijke trends van teruglopend kerkbezoek en vergrijzing, en de geluiden uit onze eigen stad, lijkt het erop dat de komende jaren een deel van die kerken hun functie zal gaan verliezen. De aanwezige Rooms-Katholieke parochies fuseren of zijn al gefuseerd en kunnen niet meer voor het onderhoud van alle kerken zorgen, waardoor ze genoodzaakt zullen zijn om kerkgebouwen te koop te zetten. De twee grootste parochies in Nijmegen bijvoorbeeld zijn de afgelopen jaren ontstaan uit fusies van een flink aantal losse parochies. Samen bezitten zij twaalf kerken. Zij zullen elk een aantal daarvan gaan afstoten. Ook bij andere geloofsgemeenten speelt dit, waardoor naar schatting ongeveer een derde tot de helft van de kerken zal gaan sluiten in de komende vijf tot tien jaar. Om de bijzondere gebouwen voor de stad te behouden vinden wij het belangrijk om als gemeente Nijmegen een rol in het proces in te nemen. Het is daarbij de vraag wat onze rol kan zijn en waar wij betrokken moeten zijn. Wij gaan op zoek naar onze passende rol in het proces van vrijkomend religieus erfgoed.

Doel agenda

Met het opstellen van de Erfgoedagenda (vastgesteld 23 oktober 2018) kwam naar voren dat we graag een visie op vrijkomend religieus erfgoed willen. Tot nu toe is altijd reactief gehandeld wanneer zich een vraagstuk rondom religieus erfgoed aandient. Om de belangrijke gebouwen voor de toekomst veilig te stellen is een andere, proactieve aanpak nodig. De invulling van die aanpak krijgt vorm in de visie op religieus erfgoed. Voordat we zo ver zijn, willen we duidelijk hebben wat de omvang van de problematiek is, welke vragen er liggen en welk doel de visie moet hebben. Dat is wat we in deze agenda toelichten. Een van de vervolgstappen zal het opstellen van een visie zijn. Ook geven we met de agenda enkele concrete actiepunten op de kortere termijn, die samen voor een sterkere, breder gedragen visie zullen zorgen.

Uiteraard ligt een heel proces vooraf aan deze agenda. Welke stappen we al hebben genomen staan uitgelegd in het volgende hoofdstuk.

Afbakening

In de Agenda Religieus Erfgoed richten wij ons op al het religieus erfgoed in de gemeente Nijmegen. Wij beschouwen daarin als religieus erfgoed alle gebouwen die specifiek zijn ontworpen en gemaakt voor religieuze doeleinden door erkende religieuze genootschappen. Dat zijn:

- Kerken gebouwd voor de eredienst
- Kloosters, kapellen en dergelijke specifiek gebouwd voor religieuze doeleinden
- Gebouwen van overige erkende religieuze genootschappen, gebouwd voor religieuze doeleinden
- Begraafplaatsen

Omdat een deel van de gebouwen die onder deze definitie vallen inmiddels succesvolle nieuwe bestemmingen hebben richt de agenda zich hoofdzakelijk op de gebouwen die op dit moment nog een religieuze functie vervullen. Voor een compleet beeld voor de Agenda zijn gesprekken gevoerd met de eigenaren van al dat dienstdoende erfgoed, uitgezonderd een aantal begraafplaatsen. Van alle gesprekken zijn verslagen aanwezig.

Belang religieus erfgoed

Religieus erfgoed is bepalend geweest voor de ontwikkeling en geschiedenis van Nijmegen. En dat is het nog steeds. Behalve de kerkgangers zelf, hechten ook buurtbewoners sterk aan “hun” kerk. Puur de aanwezigheid van zo’n gebouw geeft een wijk identiteit en biedt een gevoel van vertrouwen. Het zijn herkenningpunten, vertrouwde bakens en rustplaatsen in de dagelijkse hectiek. In andere plaatsen kwamen buurtbewoners soms sterk in opstand wanneer de sluiting van een kerk ter sprake kwam. Ook in Nijmegen heeft bijvoorbeeld de wijk rondom de Maranathakerk sterk gereageerd op het bericht dat het gebouw in de verkoop kwam. Dat dergelijke reacties zo sterk zijn, geeft wel aan hoe diep het gevoel geworteld zit, en dat we dat als gemeente serieus moeten nemen. Om het bijzondere religieuze erfgoed dat tot nu toe heeft overleefd te behouden willen wij tijdig en actief betrokken zijn bij de problematiek rondom vrijkomend religieus erfgoed. Daarnaast speelt natuurlijk de huidige functie van de gebouwen en vooral ook het potentieel dat ze bieden. Een goede neven- of herbestemming van een kerk die anders leeg zou komen kan enorme meerwaarde bieden in eigenlijk elke wijk.

Geschiedenis geloven in Nijmegen

Nijmegen heeft een rijke religieuze geschiedenis en de bijbehorende gebouwen. Aan het begin van de twintigste eeuw werd de stad vaak beschreven als “Monnikendam aan de Waal”, wat verwijst naar de vele kloosters¹, ook met hun bijbehorende overige gebouwen.

Van oudsher is Nijmegen een katholieke stad. Gedurende de middeleeuwen was het geloof bepalend voor het leven in en de ontwikkeling van de stad. De stad was rijk aan kloosters, kerken en kapellen. Toen in 1591 de stad onderdeel werd van de Republiek der Verenigde Nederlanden werd het protestantisme de officiële godsdienst. Het grootste deel van de bevolking bleef echter katholiek. Vooral de bovenlaag van de bevolking was protestants. Die situatie bleef de volgende eeuwen in stand, tot het landelijke herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853. Vanaf dat moment werden in hoog tempo katholieke kerken gebouwd, die het karakter van de stad sterk veranderden. De komst van de Katholieke Universiteit Nijmegen in 1923 (pas sinds 2004 is het de Radboud Universiteit)², zorgde voor een sterkere aantrekkingskracht van religieuze instellingen. De universiteit resulteerde al snel in een verdere uitbreiding van het aantal kloosterordes in de stad. Aanverwant verschenen ook steeds meer katholieke scholen, zorginstanties en andere diensten. Het katholieke geloof werd steeds beter zichtbaar in de stad. Ook tijdens de naoorlogse wederopbouwperiode werden kerken gezien als middelpunt van de nieuwe uitbreidingswijken. De nieuwe wijken werden opgezet volgens de parochiegedachte. De wijken waren een verzameling van vier of vijf buurten rondom een centraal parochiecomplex (kerk, scholen, verenigingsgebouw). Wijken als Heseveld, Grootstal, Brakkenstein, Hatert en Neerbosch-Oost zijn hier voorbeelden van.

Maar zowel in de stille periode van het Katholicisme als in hun hoogtijdagen waren andere geloofsgemeenschappen altijd ruim vertegenwoordigd. Zo bevond zich in Nijmegen in de veertiende eeuw de belangrijkste Joodse gemeenschap van Nederland. De aanwezigheid en positie van joden heeft daarna sterk gevarieerd door de eeuwen heen. Ook andere geloofsgemeenschappen zijn in meer of mindere mate aanwezig geweest, waaronder veel verschillende stromingen binnen het Christendom. Denk bijvoorbeeld aan de Evangelisch-Lutherse gemeenschap, de Gereformeerde kerk en de Remonstrantse kerk. De laatste jaren vinden ook Islamitische gelovigen steeds meer hun plek in de stad.

Gedurende alle schommelingen is de hoofdkerk van de stad, de St. Stevenskerk, altijd Protestants gebleven. Vanaf de late middeleeuwen bepaalt de kerk al het aanzicht van de stad en nog steeds is het een zeer gewaardeerd en herkenbaar beeld. Maar hoewel de St. Stevenskerk het duidelijkst zichtbaar is, is religieus erfgoed op veel meer plaatsen beeldbepalend voor de stad. De 19^e en vroeg 20^e-eeuwse ontwikkelingen hebben ervoor gezorgd dat Nijmegen een flink aantal grote neogotische kerkgebouwen heeft die opvallende onderdelen vormen van de wijken. Maar nog belangrijker is dat religieus erfgoed, in de vele verschillende vormen, overal in de stad verweven is. In bijna elk stukje stad is wel een gebouw of ander teken te vinden dat wijst op de religieuze geschiedenis.

---

¹ *Een veelkleurig habijt*, Alfa Grave, 1989

² *Geschiedenis van de Radboud Universiteit*, Radboud Universiteit, www.ru.nl/overs/overradboud/geschiedenis/oprichting

Dat draagt bij aan de bijzondere sfeer en het beeld van Nijmegen als oudste stad. Belangrijk dus voor ons als stad, en voor de inwoners individueel voor hun woongenot.

Hoewel er nu overal sporen van de religieuze geschiedenis terug te vinden zijn, was de aanwezigheid daarvan ooit nog veel rijker. Een groot deel van het religieuze erfgoed is de afgelopen eeuw al verdwenen: gesloopt, gebombardeerd of simpelweg onherkenbaar verbouwd. De eerste slag vond plaats in de Tweede Wereldoorlog, toen tweehonderd kerken sneuvelden en nog honderden andere behoorlijke schade opliepen³. Om voor dat verlies te compenseren en vanwege de enorme groei in aantallen gelovigen volgde de bouw van twintig nieuwe kerken in Nijmegen in de wederopbouwperiode. De verwachte groei in gelovigen zette echter niet door en in de laatste decennia van de twintigste eeuw werden veertien wederopbouwkerken en ook meerdere oudere kerken uit de eredienst onttrokken. Sommige daarvan vonden nieuwe bestemmingen, zoals de Daniëlkerk die een zorgfunctie kreeg, veel andere werden gesloopt. Om die reden koesteren we het religieus erfgoed dat we nog hebben en hebben we een groot aantal gebouwen en objecten aangewezen als gemeentelijk monument.

---

³ *Categorale studie: Naoorlogse kerken en kapellen in Nijmegen 1940-1970*, van Meijel, Gemeente Nijmegen, 2001

Landelijke ontwikkelingen

Zoals in de inleiding al genoemd loopt het aantal kerkbezoekers terug en staan kerkeigenaren voor lastige vragen. Dat is een ontwikkeling die landelijk, en ook in de rest van West-Europa, speelt. Nijmegen is dus niet alleen in haar zoektocht naar oplossingen. Van de kerken die nu nog in dienst zijn schat de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed dat tussen de dertig en tachtig procent de komende tien jaar haar functie zal verliezen. Hoeveel dat uiteindelijk echt zal zijn, verschilt van regio tot regio. Op de ene plek is immers nog meer behoefte aan kerkdiensten dan op de andere. Nijmegen zal waarschijnlijk ergens in de middenmoot vallen.

Dat de trend landelijk speelt betekent dat er gerichte aandacht voor is. In het eerdere rijksbrede visiedocument “Erfgoed Telt” werd al het belang van religieus erfgoed benadrukt. Inmiddels gaan de landelijke ontwikkelingen nog een stapje verder. De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Ingrid van Engelshoven, heeft aangegeven bezorgd te zijn over de toekomst van het Nederlands religieus erfgoed. Om aan die zorgen te werken is een landelijke samenwerkingsovereenkomst opgesteld, “Toekomst Religieus Erfgoed”. Die overeenkomst is ondertekend door verschillende overkoepelende organisaties, waarmee een zeer breed draagvlak ontstaat, de ondertekenende partijen waren: het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, het Interprovinciaal Overleg, het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken, de Vereniging Beheerders Monumentale Kerkgebouwen, de erfgoedvereniging Bond Heemschut, het Museum Catharijneconvent en het Nationaal Restauratiefonds. Met hun ondertekening geven zij aan zich te zullen inzetten voor behoud van religieus erfgoed⁴. We staan er als gemeente dus niet alleen voor. Tegelijk heeft de minister toegezegd 9,5 miljoen euro vrij te maken voor de ondersteuning van kerkenvisies⁵. Ook Nijmegen kan aanspraak maken op een deel daarvan, via een decentralisatie-uitkering. Die aanvraag is inmiddels gedaan en medio mei 2019 zullen we uitsluitel krijgen. In principe kunnen wij voor ons aantal kerkgebouwen een bijdrage van €50.000,- ontvangen.

Een bijkomend voordeel van de landelijke trend is dat sommige andere gemeenten al beleid of adviezen rondom religieus erfgoed hebben opgesteld. Van hen kunnen wij inspiratie opdoen en mogelijkheden kiezen die bij onze situatie en wensen passen. Twee veelgenoemde bestaande kerkenvisies zijn uit Utrecht en Deventer. De eerste bestaat uit een uitgebreid beleidsdocument dat de stand van zaken beschrijft, de waarde van kerken voor Utrecht en de beoogde beleidsrichting. Het stelt voor om herbestemmingsprofielen op te stellen voor (een deel van) de kerken. Omdat in Utrecht al contact was met de meeste kerken, is daar geen specifieke aandacht aan besteed. In Deventer is juist expliciet gericht op het leggen van contact met de verschillende kerkeigenaren. Hun “kerkenvisie” is een lossere agenda met aandachtspunten en een vrij algemene richting. Door vraag naar meer houvast hebben zij een paar jaar later nog een principieel toegevoegd met meer concrete richtlijnen voor het omgaan met vraagstukken bij religieus erfgoed. Gezien onze startsituatie en de ervaringen van de gemeenten in het vervolgtraject, past een aanpak zoals in Deventer waarschijnlijk beter bij onze stad.

---

⁴ Volledige tekst overeenkomst op te vragen via de RCE

⁵ Dossier Toekomst Religieus Erfgoed, RCE,

<https://cultureelerfgoed.nl/dossiers/toekomst-religieus-erfgoed>

Proces tot de agenda

Voordat we een Agenda konden formuleren moesten we een beeld krijgen van de situatie en de vraag. We hebben daarvoor de landelijke en lokale stand van zaken geïnventariseerd, en vooral het contact met de kerkeigenaren aangehaald. Voordat we aanbevelingen kunnen doen, of überhaupt informatie kunnen verzamelen, moeten we immers in gesprek zijn met de betrokken partijen.

Inventarisatie

Landelijk ontwikkelingen

Door het hele land speelt het vraagstuk van leegkomend religieus erfgoed. Vanuit de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed kwamen al sinds de zomer van 2018 signalen over een groter landelijk project rondom het onderwerp. Als gemeente hebben we al vroeg aangegeven daarbij te willen aanhaken. Daarnaast zitten we bij de landelijke werkgroep religieus erfgoed en zijn we betrokken geweest bij het vormen van een landelijk samenwerkingsverband.

Stand van zaken in Nijmegen

Zoals eerder genoemd heeft Nijmegen op dit moment 28 kerken in eredienst, waarvan 19 monumentaal. Alle kerken zijn eigendom van externe partijen, met uitzondering van de Byzantijnse Kapel. In het traject voor de agenda is met alle eigenaren gesproken om een beeld te krijgen van elke individuele situatie en van het totale plaatje. Ook zijn interne en externe inspiratie- en brainstormsessies gehouden om draagvlak te creëren en aandachtspunten op te halen. Uit dat alles komt een beeld naar voren van een urgente situatie met dringende vraagstukken, maar ook met kansen en mooie initiatieven.

Aanwezige kerkgemeenschappen

Essentieel voor een agenda op religieus erfgoed is natuurlijk om te weten welk erfgoed aanwezig is in de gemeente. We hebben daarvoor een inventarisatie gedaan van de aanwezig religieuze gebouwen en de bijbehorende eigenaren. Met elk van de eigenaren hebben we gesproken om hun situatie goed in beeld te krijgen.

Contact met eigenaren

Misschien nog wel belangrijker dan de verzamelde informatie, is het contact met de eigenaren dat tijdens het proces is ontstaan. Eerder was zeer weinig contact met de verschillende kerkbesturen, vooral bij de kleinere gemeenschappen. Zij voelden zich daardoor niet voldoende gezien en gehoord. Puur door de tijd te nemen om met ze in gesprek te gaan en te luisteren naar hun zorgen zijn de eerste stappen gezet naar een betere relatie met die zeer specifieke, en belangrijke, groep in de stad. Zij weten nu dat wij er ook voor hen zijn en waar ze terecht kunnen met vragen of problemen. Belangrijker nog is dat we elkaar over een weer weten te vinden en elkaar nu op de hoogte kunnen houden van ontwikkelingen die ook de ander kunnen beïnvloeden.

Bevindingen

Verschillende bevindingen kwamen naar voren uit het proces. Hieronder staat per onderwerp beschreven wat er uit is gekomen.

Stand van zaken in Nijmegen

Op dit moment zijn er in Nijmegen 29 dienstdoende kerken (zie onderstaand kaartje) waarvan er 19 een monumentstatus hebben (tien rijksmonumenten en negen gemeentelijke monumenten). Nog steeds krimpt het aantal gelovigen en kerkgangers sterk, waardoor de komende jaren nog meer kerken hun functie gaan verliezen. Verderop lichten we de problematiek en punten van zorg verder toe.

Monumentstatus:

- Niet
- Gemeentelijk
- Rijks
- Op aandachtspendenlijst

Problematiek

Simpel gezegd is de problematiek terug te leiden naar vergrijzing van de kerken en de ontkerkelijking van de samenleving, wat zich uit in een tweeledig effect. Aan de ene kant lopen de financiële middelen van veel kerken terug, onder andere door de verminderde bezoekersaantallen. Aan de andere kant neemt ook het aantal vrijwilligers af, waardoor het steeds lastiger wordt om de (essentiële) functies van de kerk te vervullen.

Het merendeel van de kerken zal naar verwachting de komende jaren kunnen blijven draaien. Ze hebben nog voldoende financiële reserves of draaien quitte en redden het ook qua vrijwilligers nog wel. Bij veel kerken zal het er na enkele jaren echter van af hangen of ze succesvol nevenactiviteiten kunnen ontwikkelen en/of nieuwe leden kunnen werven.

Een aantal andere kerken hebben al aangegeven het nu nog even vol te houden, maar over tien à twintig jaar te zullen moeten sluiten vanwege de vergrijzing van hun leden. Met die overwegingen meegenomen zullen de komende tien jaar waarschijnlijk tussen de vijf en tien kerken hun religieuze functie verliezen, en het decennium daarna nog eens ongeveer tien.

De kerken die (mogelijk) hun functie zullen verliezen hebben zeer uiteenlopende profielen en mogelijkheden. Dat maakt het vraagstuk interessant en schept kansen, doordat elk gebouw een eigen sfeer heeft. Het maakt elke locatie echter ook maatwerk waarbij een oplossing nooit zomaar van de ene kerk naar de andere gekopieerd kan worden.

Bijkomend vraagstuk voor veel religieus erfgoed zijn manieren om de financiën rond te krijgen zodat het huidige gebruik en mogelijke nevenactiviteiten kunnen blijven bestaan. Bijna alle gebouweigenaren geven aan dat energie en warmte een grote kostenpost vormen. Zowel voor het behoud van het erfgoed (monumentale orgels ed.) als voor het gebruiksgemak is een gereguleerd binnenklimaat erg belangrijk. Daarnaast is verhuur of ander nevengebruik van gebouwen nu soms niet rendabel, omdat speciaal daarvoor de ruimte helemaal verwarmd moet worden. De mogelijke inkomsten wegen dan niet op tegen de stookkosten, laat staan wanneer het om sociale activiteiten voor de buurt gaat, waarbij nauwelijks inkomsten gegenereerd worden. Voor sommige kerken zijn de energiekosten hoog, maar nog goed haalbaar, bij andere vormen ze een obstakel voor rendabel gebruik.

Types situaties

Simpel gezegd komen uit de inventarisatie drie algemene categorieën voor situaties van religieus erfgoed naar voren:

- Religieus erfgoed waar het overwegend goed loopt en geen hulp van de gemeente nodig is, in elk geval in de te voorziene toekomst;
- Religieus erfgoed waarbij financiële problemen de grootste bedreiging vormen;
- Religieus erfgoed waarbij financiën geen probleem zijn, maar vergrijzing de gemeenschap uiteindelijk zal laten verdwijnen.

Uiteraard spelen binnen elk van de categorieën verschillende factoren en nuances mee. Zo zijn de financiële problemen bij de ene kerk zeer dringend en spelen ze bij de ander meer op de langere termijn. Daarbij kan een situatie na verloop van tijd natuurlijk veranderen en geldt deze indeling echt als momentopnamen. De inschatting voor de toekomst is gedaan onder de aanname dat de huidige trends voortzetten.

De meest urgente vraag ligt bij het religieuze erfgoed met (grote) financiële problemen, vooral wanneer het om monumentale panden gaat. Door de beperkte financiële middelen kan onderhoud achterblijven of kan een plotseling kostenpost voor onverwacht versnelde sluiting van de gemeenschap zorgen.

Zorgwekkend in het kader van leegstand op middellange termijn zijn vooral de locaties met sterke vergrijzing, waar zelfs met succesvolle nevenbestemmingen op termijn de huidige eigenaar en beheerder zal verdwijnen. Wanneer de oorspronkelijke gebruikers verdwijnen, zal een nieuwe partij het eigendom en de coördinatie moeten overnemen.

Terugkerende onderwerpen

Een aantal onderwerpen komen steeds weer terug in de gesprekken en andere communicatie.

Vergrijzing

Zoals eerder al genoemd vergrijzen veel van de kerkgemeenschappen. Dat geldt voor de bezoekers, maar juist ook voor de vrijwilligers en voorgangers/dominee en dergelijke. Het wordt daarmee steeds moeilijker om alle vrijwilligersfuncties in te vullen, en sommige taken worden gewoonweg te zwaar. Bijvoorbeeld tuinonderhoud of het beklimmen van een kerktoeren kunnen sommige gemeenschappen niet meer zelf doen. Bij de kloosters geldt dat er een steeds zwaardere taak van ouderenzorg op de overgebleven kloosterlingen rust. Kerkgemeenschappen kunnen in zulke gevallen ofwel erop richten nieuwe, jongere leden te vinden, of moeten accepteren dat het terugloopt en kijken hoe ze daar zo goed mogelijk mee om kunnen gaan. Van beide houdingen zijn voorbeelden te vinden in de stad.

Energiekosten

Kerken zijn lastig te verwarmen. Daar zal vrijwel niemand aan twifelen. Natuurlijk is het ene gebouw het andere niet en zitten er grote verschillen tussen de warmtevragen van de kerken. Toch blijken bij veel gebouwen de energiekosten behoorlijk hoog te zijn. In sommige gevallen past dat binnen de exploitatie, in andere gevallen worden de stookkosten als expliciet belemmerende factor gezien.

(Groot) onderhoud gebouwen

Bij sommige van de kerken ligt een kwestie van zorgen rondom groot onderhoud. Het dagelijkse en klein onderhoud lukt daar vaak prima. Veel doen kerkgemeenschappen zelf en de kosten zijn te overzien. Mocht daar echter plotseling een grote ingreep nodig zijn, of op langere termijn een gewone periodieke onderhoudsbeurt, dan is dat een behoorlijke kostenpost.

Verbinding met de buurt of wijk

Van oudsher waren kerken een ontmoetingspunt in de wijk. Ze staan nog steeds vaak op centrale plaatsen en zijn heel herkenbaar. Toch blijken maar weinig mensen naar de kerk bij hen in de buurt te gaan. Ook voor niet-religieuze activiteiten weten de twee elkaar vaak niet te vinden. Veel van de kerkeigenaren geeft aan daar graag verandering in te willen brengen. Niet direct om kerkbezoekers te winnen, maar puur om weer die maatschappelijke functie te vervullen. Daarbij noemen ze bijvoorbeeld buurttafels, hulp bij administratie of samenwerkingen met zorginstellingen. Vanuit de diaconie van sommige kerken zijn al initiatieven om te helpen met de zorgvraag in hun omgeving, maar die projecten zijn nog veelal in ontwikkeling.

Contact met andere kerken

Behalve het contact met de wijken, is ook meer verbinding met andere kerken een vaker genoemde wens. Dat kunnen echte samenwerkingen zijn en gezamenlijke activiteiten, maar vooral ook een beter beeld van waar de anderen mee bezig zijn en of ze elkaar in enige mate kunnen ondersteunen. Ook contactvormen als een wandelroute langs verschillende kerken of stilteplekken worden vaker genoemd.

Stand van zaken kerkgenootschappen

De situaties van de kerkeigenaren in Nijmegen wisselen sterk tussen de verschillende partijen. Een overzicht van de situaties in meer detail is aanwezig en bij interesse op te vragen, net zoals een overzicht van alle dienstdoende kerkgebouwen in Nijmegen.

Samengevat zitten de Katholieke parochies met sterk teruglopende bezoekersaantallen en onrendabele gebouwexploitaties. Zij hebben echter financiële reserves om de gebouwen voorlopig te kunnen onderhouden. Op termijn zullen ze wel locaties moeten sluiten.

Uitzondering daarop zijn de Oosters Orthodoxe parochies, die groeien. Ook onder de Protestantse groepen blijken de meer orthodoxe genootschappen minder krimp te kennen en er financieel beter voor te staan. De grotere en de meer gematigde Protestantse genootschappen hebben de komende jaren grote opgaven wat betreft aantallen bezoekers en vrijwilligers en financiën. Echte groei zit vooral bij de evangelische genootschappen, net zoals dat te zien is in de rest van het land.

De Protestantse genootschappen hebben vaker al nevengebruik in hun gebouwen, maar meestal nog onvoldoende om structureel kostendekkend te zijn.

Agenda Religieus Erfgoed

De bevindingen uit het voortraject leiden samen tot een aantal vragen en behoeften voor de toekomst. Wij stellen voor om die punten de komende tijd verder uit te werken via de concrete vervolgstappen die hieronder genoemd staan. Ook bij dit komende projectdeel zal de focus moeten liggen op het aangaan en versterken van contacten en het zoeken naar samenwerkingsmogelijkheden. Anders dan tot nu toe zal meer actief naar oplossingen moeten worden gezocht en zal de rol voor de gemeente idealiter sterker in de richting van facilitator en bemiddelaar zitten.

Acties nabije toekomst

Visie op religieus erfgoed

Na de inventarisatie in deze agenda, zal in een visie op religieus erfgoed meer worden ingegaan op het toekomstig beleid. Het zal een algemene beleidslijn schetsen om de gemeente en andere betrokken partijen houvast te geven wanneer een religieus gebouw mogelijk op termijn vrij zal komen. Het beschrijft ook welke verantwoordelijkheden bij wie liggen.

De visie schetst een algemene beleidsrichting en geeft tegelijk concrete stappen en handvaten voor het omgaan met de problematiek rondom religieus erfgoed. Daarbij zal de nadruk liggen op maatwerk per situatie en de vooral bemiddelende rol van de gemeente. Het stelt echter ook richtlijnen en kaders voor de mogelijke her- of nevenbestemming van kerkgebouwen.

Net als bij de agenda, zal een groot deel van de visie draaien om het proces, om de niet-tastbare resultaten. Waar eerder contact is gelegd met de gebouweigenaren zal dat contact nu moeten worden versterkt en samenwerkingen gesmeed. Daarnaast zal het draagvlak verder vergroot moeten worden, onder andere door belangenverenigingen, bewoners(verenigingen), wijkcentra en lokale ondernemers te betrekken bij de meest urgente vraagstukken rondom religieus erfgoed. Door die contacten aan te halen, zullen de eerste stappen naar neven- of herbestemmingen logisch volgen. De gemeente zorgt daarbij dat vraag en aanbod elkaar weten te vinden.

Contactplan

Om het verbeterde contact tussen gemeente en kerkeigenaren te onderhouden en verder te versterken is het belangrijk om daar een gericht plan voor op te stellen. Eigenaren gaven aan dat ze graag één contactpersoon binnen de gemeente zouden willen hebben. Dat is voor hen handig, maar ook voor ons. Diegene weet dan precies wat overal speelt en kan verschillende ontwikkelingen koppelen of vergelijken, wanneer die anders bij elkaar langs zouden gaan. Dat zal in werkelijkheid slechts een klein aandeel aan tijd vragen van de betreffende persoon, en uiteindelijk veel tijdwinst opleveren in de grotere processen. Aan de ene kant stellen we dus voor om een vaste kerkencontactpersoon aan te stellen, en aan de andere kant een breder plan op te stellen met daarin bijvoorbeeld vaste contactmomenten en andere manieren om van beide kanten goed geïnformeerd te blijven.

Herbestemmingsprofielen

Voor het religieus erfgoed met de meest acute problemen geven herbestemmingsprofielen inzicht in de mogelijkheden. Omdat een herbestemmingsprofiel een relatief hoge investering is, is het aan te raden om daar per locatie opdracht voor te geven wanneer dat

zinnig lijkt. De kerken waarbij sterk wordt verwacht dat ze hun functie zullen verliezen hebben veel baat bij een inventarisatie van hun opties. De herbestemmingsprofielen kunnen hopelijk worden bekostigd uit de decentralisatie-uitkering vanuit het Rijk.

QuickScan verduurzaming

Zoals genoemd is klimaatbeheersing een lastig punt bij veel kerkgebouwen. Dat is vervelend voor hun financiële balans, maar past ook niet in het streven van Nijmegen als duurzame stad. Beide kan worden aangepakt door gericht te zoeken naar maatregelen om de betreffende gebouwen duurzamer te maken.

Over het algemeen lijken kerken een groep gebouwen die inherent wat lastiger duurzaam te maken is. Het zijn gebouwen met ongewone afmetingen, vaak gecombineerd met een monumentstatus. Deels is dat inderdaad lastig, ze vergen meer aandacht dan bijvoorbeeld een normale woning of kantoor. Ook moet een eigenaar eerst afwegen of verduurzamen de moeite en het geld waard is. Wordt een kerk slechts sporadisch gebruikt, is geen nevengebruik nodig/gewenst en is het gebouw verder in goede staat, dan zouden vergaande ingrepen misschien niet nodig zijn. Wel is het belangrijk dat de betrokken partijen bij het maken van de afweging op de hoogte zijn van hun opties.

Kerken kunnen namelijk wel degelijk goed duurzamer gemaakt worden. Ze vragen alleen een creatieve blik en kennis van monumentenzorg.

Om de haalbaarheid en het nut van grotere duurzaamheidsaanpassingen echt goed in te schatten kan een expert een onderzoek, of “quickscan” doen. Zo'n onderzoek geeft inzicht in de situatie en de mogelijkheden, met een toelichting wat op welke termijn haalbaar is en voor welke kosten. Voor enkele religieuze gebouwen met grote problemen rondom energiehuishouding kan het nuttig zijn naar verduurzaming te kijken. In andere gemeenten zijn al naar tevredenheid inventarisaties gedaan voor het verduurzamen van kerkgebouwen, Nijmegen kan goed gebruik maken van hun ervaringen. Ook deze kosten zullen, zo mogelijk, uit de decentralisatie-uitkering voldaan worden.

Ondersteuning (en coördinatie) samenwerkingen en eigen initiatieven

Een aantal kerkeigenaren geeft aan dat ze graag meer contact met hun omgeving zouden willen hebben. Ook zouden zij graag (beperkte) samenwerking aangaan met andere kerken in de stad, om zo een beter bereik te creëren. De gemeente kan hen op weg helpen door de eerste ontwikkelingen te coördineren en mogelijk enige financiële steun te bieden voor de beginfase. Op die manier worden de initiatieven beter haalbaar, verloopt het proces makkelijker en is er sneller resultaat. Het uitgangspunt is wel dat de initiatieven al snel zelfredzaam worden en onafhankelijke van de gemeente kunnen functioneren. Een voorbeeld zou het uitbreiden zijn van de wandel- en fietsroutes die bij de kerkennacht worden gebruikt, zodat die het hele jaar door afgelegd kunnen worden.

Financiën

Zoals genoemd stellen wij voor om de ondersteunende projecten zo veel mogelijk te betalen uit de decentralisatie-uitkering van het Rijk. Het opstellen van de visie zal worden voldaan binnen de huidige capaciteit van het team cultuurhistorie.

Hieronder staat een overzicht van de beoogde budgets binnen de uitkering van de Rijkdienst voor Cultureel Erfgoed. De exacte invulling zullen we nog moeten bepalen, aan de hand van de precieze vragen die er liggen. Het kan daarom zijn dat de posten onderling iets zullen verschuiven. Onderstaande tabel is bedoeld om een idee te geven van de richting.

Onderwerp	Kosten per stuk	Aantal gevallen	Totaal kosten
Herbestemmingsprofielen	€ 5.000,00	5	€ 25.000,00
QuickScans verduurzaming	€ 5.000,00	4	€ 20.000,00
Ondersteuning initiatieven	€ 1.000,00	5	€ 5.000,00
			€ 50.000,00

Conclusie

Nijmegen mag zich gelukkig prijzen met haar bijzondere en waardevolle religieuze erfgoed. Het behouden daarvan zal echter wel enige inspanning vragen. Zoals in de agenda aangegeven krijgt een flink aantal kerkeigenaren te maken met grote vraagstukken. Omdat wij als gemeente het belang van het religieuze erfgoed inzien en dat voor de toekomst (en de huidige stad) veilig willen stellen, zullen wij een rol moeten oppakken in de ontwikkelingen. We hebben concrete stappen beschreven om met het onderwerp aan de slag te gaan. Toch zal, zoals al eerder benoemd, het meeste te winnen vallen door een goede communicatie. Dat is een communicatie waarbij het gesprek twee kanten op gaat, zodat alle partijen zich gehoord en begrepen voelen. Ook zal het een communicatie zijn waarbij alle betrokken partijen meegenomen worden. Religieus erfgoed is belangrijk door de brede groep mensen die zich er mee verbonden voelt, en dat betekent ook dat al die verschillende belangen meegenomen moeten worden. De Visie Religieus Erfgoed zal die belangen meenemen.